

UOT:94(479.24).

MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ MÜNASİBƏTLƏRİ*Babayev Vüsal**Bakı Dövlət Universiteti**23 Akademik Zəhid Xəlilov küçəsi, Bakı 1148*yusalbaba572@gmail.com

Xülasə: *Məqalədə son onilliklərdə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafının əsas istiqamətləri və aspektləri təqdim olunur. Tarixən Azərbaycan və Türkiyə qonşu dövlətlər olmaqla eyni dilə, dinə, oxşar ənənələrə, mədəniyyətə və adətlərə malikdir. Bu amillər Türkiyənin Azərbaycanın müstəqilliyini tanıyan ilk dövlət olmasına, bu gün isə dünya miqyasında əsas strateji tərəfdaşa çevrilməsinə səbəb olub. Son onilliklər ərzində iki ölkə arasında dövlət səviyyəsində müxtəlif sahələrdə 100-dən çox saziş imzalanıb. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında iqtisadi əməkdaşlıq enerji, nəqliyyat, ticarət, mədəniyyət və digər sahələrdə sürətlə inkişaf edir. Ölkələr arasında əlaqələrin daha da dərinləşdirilməsi perspektivləri şübhəsizdir. Azərbaycan Türkiyənin həm Cənubi Qafqazda, həm də bütün türk dil məkanında əsas tərəfdaşdır.*

Açar sözlər: Azərbaycanın xarici siyasəti, Türkiyənin xarici siyasəti, əməkdaşlıq, tərəfdaşlıq

Ключевые слова: внешняя политика Азербайджана, внешняя политика Турции, сотрудничество, партнерство

Keywords: foreign policy of Azerbaijan, foreign policy of Turkey, cooperation, partnership

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra dünyanın bir çox dövlətləri ilə iqtisadi əlaqələrini ildən-ilə artırır, qlobal ticarət-iqtisadi məkana getdikcə daha da dərinləşməyə daxil olur və mövqelərini möhkəmləndirir. Cəlbedici investisiya mühitinin yaradılması, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün şəraitin təmin edilməsi, artan iqtisadiyyat, əlverişli coğrafi mövqə respublikanın qonşu dövlətlərlə xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişafına da öz töhfəsini vermişdir. Genişmiqyaslı və çoxşaxəli əməkdaşlıq, balanslaşdırılmış, hərtərəfli inkişaf etmiş iqtisadiyyatın inkişafı, iqtisadiyyatın açıqlığı arzusu - Azərbaycanın xarici iqtisadi inkişaf strategiyası son illərdə bu prinsiplər üzərində qurulub. Şübhəsiz ki, Azərbaycan yaxın qonşusu Türkiyə ilə ticari-iqtisadi əməkdaşlığı ildən-ilə artırır.

Azərbaycan ilə Türkiyə arasında əməkdaşlığın dərin, çoxillik tarixi kökləri var. Eyni dil, din, mədəniyyət, oxşar adət-ənənələr və mentalitet ölkələri bir-birinə daha da yaxınlaşdırmağa və xarici iqtisadi əlaqələrin, o cümlədən ixrac-idxal əməliyyatları sahəsinin möhkəmlənməsinə töhfə verir. Azərbaycan həm Qafqazda, həm də bütün Xəzər regionunda Türkiyə üçün vasitəçi kimi mühüm rol oynayır, lakin şübhəsiz ki, hər iki tərəf bu iki ölkə arasında əlaqələrin möhkəmləndirilməsində maraqlıdır (5).

Tarixən Türkiyə həmişə beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın siyasi müttəfiqi və dəstəkçisi olub, eyni zamanda, müstəqil Azərbaycan dövlətinin ildən-ilə güclənməsi Türkiyənin iqtisadi potensialının artmasına, dünya siyasətindəki rolunun artmasına xidmət edir. Qeyd edək ki, iki dövlət arasında münasibətlərin inkişafı və möhkəmlənməsi beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanan prinsiplər əsasında baş verməlidir.

Türkiyə 1991-ci il noyabrın 9-da suveren Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini tanıyan ilk dövlətdir, bu günə kimi Azərbaycanın dünya siyasətində strateji tərəfdaşı, Azərbaycana daim hərtərəfli dəstək verən dövlət kimi qalır.

Sovet İttifaqının dağılması Qafqazda geosiyasi vəziyyəti konseptual olaraq dəyişdirdi. Avrasiya arenasında dünya siyasətində öz yerini tapmağa çalışan yeni oyunçular peyda olub. Üstəlik, onların potensial imkanları ilkin olaraq SSRİ-nin yenidənqurma dövründə (Ermənistan - Azərbaycan - Dağlıq Qarabağ Respublikası, Gürcüstan - Cənubi Osetiya - Abxaziya) baş vermiş dövlətlərarası və dövlətdaxili münaqişələrlə məhdudlaşdırdı. Bu amil əsasən beynəlxalq münasibətlərin digər aktorları ilə münasibətləri müəyyən edirdi. Bu mənada Azərbaycan ilə Türkiyə arasında münasibətlər regional dövlətlərarası əməkdaşlıqda xüsusi yer tutur.

Azərbaycanın Türkiyə ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində 2020-ci ildə Dağlıq Qarabağda həyata keçirdiyi hərbi əməliyyatın mənsəyinin öyrənilməsinin zəruriliyini bir daha ortaya qoydu.

Azərbaycan Respublikası və Türkiyə əlverişli geoiqtisadi və geosiyasi mövqeyə malikdir. Cənubi Qafqaz ərazisi vasitəsilə Mərkəzi Asiya ilə Qara dəniz ölkələri arasında birbaşa ticarət və nəqliyyat marşrutu yaratmaq imkanı var [3]. Türkiyə Avropanın cənub-şərq hissəsini Orta və Yaxın Şərqlə birləşdirir. Azərbaycanın Xəzər dənizi hövzəsinə çıxışı var ki, bu da ona karbohidrogenləri hasil edib Türkiyəyə və daha sonra Avropaya çatdırmağa imkan verir [4, s. 68-70]. Bunun sayəsində Türkiyə də öz növbəsində Rusiyadan, Orta Asiyadan və Azərbaycandan neft və qaz axını toplayan bir növ enerji “qovşağına” çevrilir. Bu amillərin birləşməsi sayəsində Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri Avrasiyanın geosiyasət və iqtisadiyyatında əsas məsələlərdən birinə çevrilir [5, s. 86].

Bu gün Türkiyə və Azərbaycanda hakim olan siyasi və intellektual mədəniyyətin əsasını 100 il əvvəl Osmanlıda və Azərbaycanda modernləşmə ziyalılarının yaratdığı siyasi-intellektual anlayış təşkil edir. 1923-cü ildə Türkiyə Cümhuriyyəti qurulanda əslində həmin ideologiyanın daşıyıcısı kimi qurulmuşdu və Sovet İttifaqının tərkibində olsa da, Azərbaycanda o ideya qorunub saxlanılmışdır. Azərbaycan müstəqilliyini bərpa edəndə özünü 1918-ci ildə qurulan və bölgədə Osmanlının müttəfiqi olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi elan etdi. Bu, təkcə konstitusiya varisliyi deyildi, həm də intellektual varislik var idi. Bu səbəbdən də Azərbaycanın məsələləri Türkiyədə milli məsələ kimi qəbul edilir.

İki ölkənin siyasi münasibətlərinə müsbət təsir göstərən ən mühüm amillərdən biri də liderlər arasındakı münasibətlərdir. Xüsusilə Azərbaycanın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevlə Türkiyə Respublikasının o zamankı Prezidenti Süleyman Dəmirəl arasında şəxsi münasibətlər iki ölkə arasında münasibətlərin inkişafında ənənə yaradıb və indi də öz təsirini qoruyub saxlayır. Bu iki ölkənin liderləri arasındakı əlaqələr Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum enerji xətlərini iki ölkə arasındakı münasibətlərə gətirdi, Azərbaycan-Türkiyə-Gürcüstan üçtərəfli münasibətlərini yaratdı, Azərbaycan ilə Türkiyə arasında hərbi əlaqələrin qurulmasına kömək etdi. möhkəm təməllər. İki ölkə arasında xarici siyasətdə koordinasiyanın əsası o zaman qoyulmuşdu.

Rəcəb Tayyib Ərdoğan-İlham Əliyev münasibətləri iki ölkə arasında münasibətləri əvvəlcə strateji tərəfdaşlıq, daha sonra isə strateji müttəfiqlik səviyyəsinə qaldırdı (1, s.3). Enerji sahəsində TANAP və nəqliyyat sahəsində Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihələri ilə iki ölkənin strateji dəyəri artdı və ölkələr Avropanın enerji təhlükəsizliyində mühüm rol oynamağa başladı. Bu iki liderin əməyi ilə Türkdilli Ölkələr Şurası yaradıldı və daha sonra Türk Dövlətləri Təşkilatına (TDT) çevrildi. Hərbi və müdafiə sənayesi sahəsində əlaqələr artdı və 30 ildir işğal altında olan Azərbaycan torpaqları işğaldan azad edildi və nəhayət, “Müttəfiqlik haqqında Şuşa Bəyannaməsi” imzalandı.

İki ölkə arasında münasibətlərin bu qədər yaxın olmasının ən mühüm səbəblərindən biri də ortaq maraqların olmasıdır. Bu vəziyyət münasibətlərin qarşılıqlı asılılıq səviyyəsinə çatmasına səbəb olub. Məsələn, Türkiyə Azərbaycan üçün enerji resurslarını Qərb bazarlarına çatdırmaq üçün ən təhlükəsiz yoldur. Bu, həm də Türkiyənin körpü rolu siyasətinə xidmət edir. Türkiyənin Cənubi Qafqazda fəal güc olması Azərbaycanın regional maraqları ilə üst-üstə düşür. Son zamanlar hər iki ölkənin yürütdüyü müstəqil xarici siyasət iki ölkənin siyasi münasibətlərinin yaxınlaşmasının səbəblərindən biridir. Şərqlə Qərb arasında enerji və nəqliyyat xətlərini inkişaf etdirmək, bu istiqamətdə “Mərkəzi Dəhliz” yaratmaq, TDT-nin effektivliyini artırmaq, Gürcüstanın suverenliyini və müstəqilliyini gücləndirmək, birgə fəaliyyət göstərmək, əslində onların maraqlarına uyğundur. Rusiya və İran kimi regional dövlətlərlə yaxşı münasibətlər. Regional layihələrin reallaşması iki ölkə arasında əməli əməkdaşlığın nəticəsidir. Layihələrin reallaşması tərəflərin regiona münasibətlərinə deyil, əməkdaşlıq zonası kimi baxmasının nəticəsidir. Tərəflərin layihələrlə bağlı gələcək planları da var. Hələlik bunlar İğdır-Naxçıvan təbii qaz kəmərinin tikintisi və Zəngəzur dəhlizinin reallaşmasıdır (4).

Azərbaycan Gömrük İdarəsinin rəqəmlərinə görə, 2021-ci ilin ilk 11 ayında Azərbaycan-Türkiyə xarici ticarətinin həcmi 4 milyard 181 milyon dollar olub. Bu rəqəmlərlə Türkiyə Azərbaycanın xarici ticarətində İtaliyadan sonra ikinci yerdədir. İtaliyanın birinci yerdə olmasının səbəbi Azərbaycanın əsas xarici ticarət məhsulu olan neftin İtaliya üzərindən satılmasıdır. Bu rəqəmlərlə Türkiyə-Azərbaycan ticarət həcmi Rusiya-Azərbaycan ticarət həcmindən 2 dəfə, Çin-Azərbaycan ticarət həcmindən 4 dəfə çoxdur. Türkiyə Azərbaycanın idxal və ixracında ikinci yerdədir.

2020-ci ilin fevralında Bakıda keçirilən Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq toplantısında iki ölkə arasında ticarət həcmində 15 milyard dollara çatdırılması qərara alınıb. Bu məqsədlə tərəflər

arasında güzəştli ticarət müqaviləsi imzalanıb və tərəflərin qarşılıqlı gömrük rüsumlarından azad etdikləri 30 adda məhsul müəyyən edilib. Bu siyahı ticarət həcmünün hədəflənmiş rəqəmə çatması üçün kifayət etməyəcəyindən, güzəştli ticarət siyahısının əhatə dairəsinin daha da genişləndirilməsi ilə bağlı danışıqlar aparılır. Bundan başqa tərəflər arasında azad ticarət sazişinin imzalanması da gündəmdədir. Şuşa bəyannaməsinin iqtisadi bölməsində isə belə yazılmışdı: “Azərbaycan-Türkiyə malların sərbəst hərəkəti mexanizmlərinin yaradılması üçün lazımı işlər görəcək”.

İki ölkənin iqtisadi əlaqələrinin ən mühüm uğuru qarşılıqlı investisiyalardır. Bu qarşılıqlı sərmayələr son illərdə sürətlə artmış və hər iki ölkə üçün strateji investisiyalara çevrilmişdir. Məhz, Azərbaycanın Türkiyəyə investisiyaları enerji sahəsinə, Türkiyənin Azərbaycana investisiyaları isə qeyri-neft sahəsinə qoyulub. Azərbaycanın xaricə ən çox sərmayə yatırdığı ölkə Türkiyədir və son vaxtlar bu rəqəmlər 20 milyard dollara yüksəlib. Azərbaycanın Türkiyəyə investisiyaları enerji layihələrində, neft emalı zavodlarında, neft-kimya sektorunda, təbii qazın paylanması və limanlarda prioritetdir. SOCAR 2008-ci ildə PETKİM ilə Türkiyə bazarına daxil olub və bu günədək bu sahədə fəaliyyətini davam etdirir. SOCAR-ın Star neft emalı zavoduna sərmayə qoyması strateji əhəmiyyət kəsb edir, çünki bu zavod Türkiyənin neft emalı zavodunun neft ehtiyacının 25 faizini ödəyir. İkinci mühüm investisiya Trans Anadolu Boru Kəməri layihəsidir. Bu xətt vasitəsilə Türkiyəyə ildə 6 milyard kubmetr təbii qaz ixracı planlaşdırılır. Son razılaşma ilə bu rəqəm ildə 8 milyard kubmetrə çatdırılıb. Avropanın təbii qaz böhranı yaşadığı bir vaxtda Türkiyənin təbii qaza artan ehtiyacını nəzərə alsaq, TANAP həm enerji təchizatı təhlükəsizliyi, həm də resursların şaxələndirilməsi baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir.

Gələcəkdə ikitərəfli münasibətlərin inkişafı üçün tərəflərin mühüm yol xəritələri var. Bunlardan ən önəmlisi 2021-ci il iyunun 15-də işğaldan azad edilmiş Şuşada imzalanan və prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğanın “yol xəritəmiz” kimi xarakterizə etdiyi “Müttəfiqlik haqqında Şuşa Bəyannaməsi”dir. Şuşa Bəyannaməsi təhlükəsizlik, hərbi, iqtisadi, enerji və nəqliyyat sahələrində əlaqələrin gələcəyini müəyyən edir. Dövlətlərin alt institutları bu sahələrdə əlaqələrin yaxşılaşdırılması üçün çalışırlar (2, s.2).

Türkiyə-Azərbaycan diplomatik əlaqələrinin ən mühüm nailiyyətlərindən biri də 30 ildir işğal altında olan Azərbaycan torpaqlarının erməni işğalından azad edilməsidir. Bu işğalın sonu həm diplomatik, həm də hərbi uğurdur. Çünki bu müharibədə Azərbaycan və Türkiyənin diplomatik tezləri də qələbə qazandı. Azərbaycan-Türkiyə diplomatik əməkdaşlığı Qarabağda işğala son qoymaqla yanaşı, Ermənistanı xatırladı ki, Türkiyə və Azərbaycanla normallaşmadan gələcək olmayacaq, işğala son qoyulmadan və Azərbaycan və Türkiyəyə rəğmən regionda sabitlik və əməkdaşlıq var.

Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad edilməsi Azərbaycan və Türkiyənin regional siyasətləri üçün yeni imkanlar yaratdı. Azərbaycan və Türkiyə region üçün sabitlik və əməkdaşlıq planları qurur. Regional platformanın reallaşması, Azərbaycan-Ermənistan-Türkiyə münasibətlərinin normallaşması, Zəngəzur dəhlizinin açılması və bütün region dövlətlərinin iştirak etdiyi əməkdaşlıq platformasının yaradılması iki ölkənin regional siyasətinin mahiyyətini təşkil edir.

İki ölkənin hərəkətverici qüvvəsi olduğu Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT) regional əlaqələrin gələcəyinə təsir edəcək mühüm strukturdur. Qazaxıstan hadisəsi TDT üçün sınaq idi və TDT gələcəkdə belə hadisələrə hazır olmalıdır. Bu baxımdan Azərbaycanın və Türkiyənin üzərinə böyük vəzifələr düşür.

Ədəbiyyat

1. Məmmədov S. “Azərbaycan-Türkiyə dostluğu və qardaşlığı sarsılmazdır”, Xalq qəzeti, 2020.- 28 fevral.- S.1-3.
2. İbrahimqızı M. “Azərbaycan-Türkiyə: Həmrəyliyimizin zəfəri”, Xalq qəzeti, 2022.-11 yanvar.- S.2.
3. Aslanlı, K. (2020). Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Bağlamında Karabağ'ın İşgali Sorunu, Azərbaycan ve Dağlık Karabağ, 13-19.
4. <https://kriterdergi.com/dis-politika/turkiye-azerbaycan-diplomatik-iliskilerinin-30-yilinin-ozeti>
5. <https://cyberleninka.ru/article/n/azerbaydzhan-turetskoe-ekonomicheskoesotrudnichestvo-i-osnovnye-napravleniya-ego-sovershenstvovaniya>

НЕЗАВИСИМЫЕ АЗЕРБАЙДЖАНО-ТУРЕЦКИЕ ОТНОШЕНИЯ*Бабаев Вусал**Резюме*

В статье представлены основные направления и аспекты развития экономических связей между Турцией и Азербайджаном за последние десятилетия. Исторически Азербайджан и Турция, являясь соседними странами, имеют идентичные язык, религию, похожие традиции, культуру, обычаи. Данные факторы послужили тому, что Турция является первым государством, признавшим независимость Азербайджана, и на сегодняшний день главным стратегическим партнером на мировой арене. Между двумя странами за последние десятилетия подписано более 100 соглашений на государственном уровне в различных областях. Большими темпами развивается экономическое сотрудничество между Азербайджаном и Турцией в энергетической, транспортной, торговой, культурной и других областях. Перспективы дальнейшего углубления отношений между странами несомненны. Азербайджан - главный партнер Турции, как на Южном Кавказе, так и во всей зоне тюркского языкового пространства.

INDEPENDENT AZERBAIJAN-TURKEY RELATIONS*Babayev Vusal**Summary*

Article represents main directions and aspects of economic relations development between Turkey and Azerbaijan for the last 10 years. Historically as a neighbour countries Azerbaijan and Turkey had identical language, religion, similar traditions, culture and customs. These factors served as a fact that Turkey was the first state that recognized independence of Azerbaijan. Today Turkey is the main strategic partner of Azerbaijan in the world arena. For the last 10 years more than 100 agreements were signed at the state level between these two countries. Economic cooperation between Azerbaijan and Turkey in the energy, transport, trade and culture is also developing at a rapid pace. The perspective of future development of relations between Turkey and Azerbaijan is unquestionable. Azerbaijan is the main partner for Turkey not only in the South Caucasus but in the Turkic world either.

*Rəyçi dosent İradə Axundova**Daxil olduđu tarix. 23 noyabr 2023*